

ВЛАДЕТЕЛСКАТА ТИТУЛАТУРА СПОРЕД ПАПСКАТА КОРЕСПОНДЕНЦИЯ ОТ XIII в.

Василка Тъпкова-Заимова

В един речник от VIII в. се чете: а. *Imperator*: Cujus regnum procelit in toto urbe, et sub eo reges aliorum regnorum...; *Rex*. Qui super unam gentem vel multas. *Imperator*. Qui super totum mundum¹.

Пет века по-късно сръбският владетел Стефан Неман заявява в грамотата си за основаването на Хилендарския манастир следното: „...**тѣмь же братниа богъ прѣмилостивын ѳтврѣди грѣке царьми, а оугре кральмы и когождо ꙗзыка раздѣливъ и законъ давъ и нравы оуставы и владыки надъ ними по нъравоу и по законоу расставль свою прѣмоудростью...**”².

Тези два материала потвърждават на голямо хронологично разстояние трайността и съхранението на теорията за владетелската идеология не само във Византия, но и извън нея, въпреки че с течение на вековете настъпват известни изменения, както ще видим по-нататък.

При възстановяването на българската държава се възвръща и царската власт в Търново, както е добре известно. По тази тематика има множество публикации и тя продължава да бъде в центъра на вниманието на някои наши специалисти³. Аз реших да извлека тук системно информацията, която се намира в папската кореспонденция, защото там нещата са дадени със сравнително голяма точност, а има и някои наблюдения, които се налагат във връзка с отношенията на българските владетели със западния свят. Затова не се спирам само на титулатурата на българските владетели, която намираме там, както обикновено е правено досега, но и на някои съседни владетели, т.е. искам да поставя нещата в сравнителен аспект.

Прочее имам предвид писмата на прочутите папи Инокентий III (1198–1218 г.), Хонорий III (1216 – 1227 г.), Григорий IX (1227 – 1241 г.) и Инокентий IV (1243 – 1254 г.). Пропускам Целестин IV, който е заемал за много кратко време папския престол и не е оставил кореспонденция. Разглежданият период принадлежи на папи италианци, които са получавали

високо образование в Париж и Болоня и са известни с книжовната си и политическа дейност. Техният понтификат е наречен в един обобщителен труд “апогей на папството и експанзия на християнството”⁴. Богата библиография за кореспонденцията им е отпечатана в Рим, в изданието *Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi*⁵.

Започвам прочее с писмата на Инокентий III до Калоян⁶. В писмо № 1 и писмо № 3 адресантът се обръща към Калоян съответно с “*Nobili viro Ioannitio*” и “*Nobili viro Caloiani domino Bulgarorum et Blachorum*” (в дат. падеж), като към първото добавя още “*monemus nobilitatem tuam*”. В писмо № 6, което е адресирано до Василий, Търновския архиепископ, към същата формула на “*vir nobilis*” е добавено “*Domini Bulgarorum et Blachorum*” (род. падеж). По същия начин в писмо № 10, отново адресирано до Василий, намираме два пъти в същия падеж: “*Domini Bulgarorum*”. Пак по същия начин е поставено обръщението в писмо № 11 до Калоян: “*Nobili viro Caloiohanni domino Bulgarorum*”. В писмо № 13 (у Дуйчев то носи № 12) Калоян е наречен *rex*: “*Caloiani illustri Bulgarorum et Blachorum regi eiusque posteris et tamquam regno quam in devotione sedis apostolice successuris in perpetuum...*” (“*На Калоян, светлия крал на българите и власите и на неговите потомци, които ще го наследят както в кралството му, така и в предаността му към апостолическия престол за вечни времена...*”).

Дотук са ранните писма, писани между 1200 и 1203 г. Следващите са малко по-различни. Писмо № 21 носи следния, по-тържествен адрес (в дат. падеж): “*Illustri Regi Bulgarorum et Blachorum*”. Същото се отнася и до писмо № 25, където намираме пак формулата: “*Caloiohanni regi Bulgarorum et Blachorum illustri*”. Там се добавя, че папата изпраща на Калоян “*vexillum*” (знаме – вин. падеж), “*preter regie dignitatis insignias*” (покрай знаците на кралското достойнство). Това писмо, което не носи точна дата, е изпратено, когато вече се стига до договореността, чрез която Калоян получава кралска титла от Рим. Същото се отнася и до писмо № 35, отново изпратено до Калоян: “*Caloiohanni regi Bulgarorum et Blachorum illustri*”.

Ще продължа съвсем накратко по-нататък, защото отношенията между Калоян и папата са анализирани още от старите наши специалисти, като се започне от В. Златарски и се продължи с И. Дуйчев⁷, който е и първият български издател на кореспонденцията на папа Инокентий III и Калоян. След тях на тази титулатура се спира и Г. Бакалов⁸.

Прочее, в своите писма от края на 1202 г. и нататък Калоян сам се титулува “*imperator*” и претендира за “*corona*” и “*regia dignitas*”. Българският

владетел дава тази императорска титла и на тези, които нарича свои “предци”, а именно Симеон, Петър и Самуил (писмо № 19). Всичко това, както казах, е известно. Но трябва отново да се припомни какво говори папата за същите български владетели в писмо № 29, което е изпратено на унгарския крал Емерих (Имре) като приложение към писмо до кардинал Лъв, посланик на Апостолическия престол. Там се говори, че по-рано в България били коронясвани “*multi reges*”, като се споменават пак Петър и Самуил. Тези “*multi reges*” в България били изгубили по-късно “*regiam dignitatem*”. Така пише папата – с други думи той не признава нито Симеон (?), чието име той не споменава, нито Петър, нито Самуил за “царе” или – да кажем накратко – не признава, общо взето, на българските владетели императорското достойнство. С това отново се връщам към титлата *rex*, която, както показах, още в VIII в. няма онова обобщително значение “цар”, което намираме например в Библията⁹, а ясно отговаря на “крал”. Споменатото по-горе писмо, което е отправено до Емерих (Имре) чрез папския легат кардинал Лъв и е от 15.IX.1204 г., дава съвсем ясен отговор по несъгласието между папата и Калоян за титлата му. Унгарският крал Емерих (Имре) там също е наречен “*rex Ungarie*”, а това означава, че за папската канцелария българският владетел е равен по положение на този си съсед (тогава Унгария е съседна на България)¹⁰. Изобщо папата е много стриктен в титулатурата, която дава на околните владетели. Към босненския владетел Кулин той съвсем точно се отнася като към *ban*¹¹, а за сръбския велик жупан Вълкан (*Wulcus*), брат на Стефан Първовенчани, пише, че Имре настоявал да му се даде “*regalem coronam*” (кралска корона)¹². Самия Стефан Първовенчани папата нарича “*nobilis vir*” и “*megasiupanus*”, което отговаря на положението преди Стефан да стане “Първовенчани”, т.е. да получи от Рим кралска корона. Крале (*reges*) в толкова подробното писмо № 29 са и владетелят на Бохемия, и херцог Филип Швабски, та дори и Отон IV. Важното е, че в папската канцелария може да има тенденция за известно изравняване между балканските и западни владетели. Защото, отново припомням, че не става въпрос за това, че в латинския език *rex* има по-общо значение. В този смисъл искам да обърна внимание между многото други примери на т.нар. “Дуклянската повест”, чието начало се търси някъде през XII в. на славянски език, но чието окончателно оформяне става едва през XVI в. на латински: там Самуил е наричан *Imperator*, а Самуиловият зет, Дуклянският владетел Иван Владимир – *rex*¹³.

Но ще се върна пак към Калоян, за да повтора: в първите си, посочени по-горе писма, папата не нарича Калоян дори “*rex*”, а просто “*vir nobilis*”. Така нарича той например и българския първенец Белота в писмо № 7, като прибавя за Белота “*principi*” (дат. падеж). Пък и самият Белота се нарича *princeps* в писмо № 5, което е от 1205 г. Подобна титла срещаме и в едно малко известно писмо, отправено “*nobili viro Demetrio Arbanorum principi*” (дат. падеж)¹⁴. С други думи, дори и тук има степенуване: по отношение на Калоян папата първо си служи с “*vir nobilis*”, придружено от “*dominus*” – т.е. признава се фактът, че той е владетел в най-общ смисъл на думата, но едва на един втори етап му признава титлата “*rex*” (*крал*), която се дава и на унгарския владетел. С короната е същото: както му се напомня в писмо № 35, пратено след Одринската битка, тя е “*regium diadema*” и е добавено, че му се дава още “*et militare vexillum*”, т.е. за втори път се споменава този знак за властта му¹⁵. Бих добавила в същата връзка, че в този сравнително ранен период от възстановката на българското царство на Запад изобщо се говори за “*regnum*” (*кралство*) по отношение на българската власт. Например в една грамота, дадена от Исак Ангел на дубровничани през 1192 г., България фигурира като “*regnum*”.¹⁶ Французинът Жофруа дьо Вилардуен нарича Калоян “крал (*roi*) на Влахия и България”; Роберт дьо Клари нарича и Калоян и Борил също “краве” (*rois*)¹⁷. Само във византийската книжнина се казва, че при дадени условия Калоян би бил признат за император, например от Алекси III и от Константинополския патриарх¹⁸, но това излиза извън нашия поглед, който е отправен към Запад. Затова пък, както е добре известно, Калоян отговаря на папата като “цар” (*imperator*). Нека припомним още едно характерно писмо, №16, което е от 1204 г.: “*Cum placuit domino nostro Jesu Christo me dominum et imperatorem totius Bulgariae et Vlachiae facere*”. Както казах, Калоян нарича “*Imperatores*” и своите “предци”. Тези тънкости са разгледани и от Г. Бакалов¹⁹.

Има обаче едно писмо – № 32, където Калоян сам се нарича “*rex totius Bulgariae et Blachie*”, но същевременно неговата държава е “*imperii mei*” (род. падеж). Дуйчев намира обяснението отново в проблема за превода. И наистина, в досието на папата (Делата на папа Инокентий III) под № 30 отново на два пъти е дадено “*rex*”²⁰. Без да съм сигурна в предположението си, бих добавила, че думата *imperium* все пак дава повод да се замислим дали пък тук Калоян не се връща към старото значение на *rex*, приемайки го като обобщително. Така или иначе, отношението на курията е еднакво и към съседните владетели, както към унгарския крал – те са

поставени на същото стъпало, на което стои българският владетел. Но няма никакво съмнение, както пак показва Г. Бакалов²¹, че колкото и объркани да стават събитията в Константинопол, тамошните латински владетели получават постоянната си титулатура – те са винаги и само *imperatores*, един вид наследници на изместените от тях византийски василевси. А и унгарският крал Андрей II пише на сестра си, вдовица на Исак Ангел: “*imperatrici Constantinopolitane illustri*” (творителен падеж в писмо №5).

Но да се върнем конкретно към папските писма. Няма много място за добавки в кореспонденцията на папа Хонорий III²². Когато се обръща към унгарския крал Андрей II, този папа също пише (в дат. падеж) “*Illustri regi Ungarie*” в писмо №1 или “*Karissimo in Christo filio...Illustri Regi Ungarie*” в писмо №2. В други писма пак се повтаря *rex, regina* и пр. Също и владетелят на Армения Захариас Захаридис е *regem Armeniae* (вин. падеж) в писмо №3. Това, което тук би ни заинтересувало, е, че тази общоупотребявана титла се дава и на кавказки владетел.

А и у този папа няма промяна в отношението към управляващите западни владетели в Цариград: те са все *imperatores*. Също така папа Хонорий III пише в писмо № 5 “*Imperatrici Constantinopolitanae illustri*” (т.е. в дат. падеж) на вдовицата на Исак Ангел и сестра на унгарския крал Андрей II. Такова е трайното отношение на Запада. Това е и периодът, когато на престола в Търново вече се намира Иван Асен II. За този унгарски крал Иван Асен II е “*Bulgarie imperatorem*” (вин. падеж) – напр. в писмо № 3, и в същото писмо се чете още: “*cum Azeno Bulgarie imperatore*” (творителен падеж). С други думи, тук не намираме колебание в отношението към този български владетел и неговата безспорна царска титла. Всичко отговаря на действителното положение в посочения период.

Няма разлика между папските писма и българската или византийската документация. Писмата и на този папа са адресирани по следния начин към унгарския крал : “*Karissimo in Christo filio...Illustri regi Ungarie salutem*” (дат. падеж в писма № 1 и № 2) . В последното писмо папата съветва унгарския крал да постъпва “*regaliter*”, т.е. с кралска строгост към Тодор Комнин, който държи през 1217 г. пленник избрания за латински император Пиер дьо Кургене. В папската кореспонденция и Пиер е традиционно “*Imperatorem illustrem*” (вин. падеж) и Латинската империя е неизменно “*Imperio Constantinopolitano*” (творителен падеж). Андрей II е наричан от папата (писмо №4) “*dominus atque rex*”, и още: “*illustri regi*” (дат. падеж). Намираме и “*regalem excellentiam (твое кралско величество) rogamusn*” както и

“*domine regine*” (става дума за кралицата, дат. падеж). Но папата се обръща така към Маргарита, сестра на Андрей II и вдовица на Исак Ангел: “*imperiali Constantinopolitane illustri*” (дат. падеж в писмо №5). Да добавим, че в писмо № 3, отправено от Андрей II до папата, отношението на унгарския крал към Иван-Асен е неизменно като към император: “*Azenum etiam Bulgarie Imperatorem*” (вин. падеж).

Минавам на папа Григорий IX²³, като най-напред искам да обърна внимание на спора му с Никеийския владетел Йоан III Ватаци. В едно писмо от 1237 г. папата недоволства от враждебното му отношение към латинската власт в Цариград: обръща се към него с “*Nobili viro Vatacio*” (дат. падеж). Ватаци му отговаря, изхождайки от идеята за “живия град”, т.е. за Константинопол, който – като столица на Византия – е пренесен идейно в Никея. “*Властта на един град не се простира върху къщите на един град, а върху народа.... Защото този, който управлява, упражнява властта си върху народа и управлява множествата, а не камъните и парчетата дърво, от които се изграждат стените и кулите.*” И по-нататък: “*Моето царство (βασιλεία) желае и иска да запази на светата Римска църква, начело на която ти стоиш, и уважението, което ѝ се дължи, и да благоговее пред нея, като пред престола на главата на апостолите Петър, както и да се държи с тебе като със син, при условие, че твоя светост няма да се прави, че пренебрегва правата на нашата власт на василевс и че няма да се отнася към мен като към обикновено лице.*”²⁴

И този папа има кореспонденция с унгарския крал Андрей II. Цитирам например писмо № 1, където четем: “*Soror illustris regis Ungarie*” (става дума за дъщерята на Андрей II, която в 1222 г. се омъжва за Иван Асен II). Същото намираме в писмо №5, в което самият унгарски владетел, този път той е Бела IV, син на Андрей II, отговаря на папата по следния начин: “*Nos Bela Dei gratia Rex primogenitus domini Andree regis Ungarie illustris*”, т.е. и самият той, и баща му са крале на Унгария. Цариградските латински владетели неизменно продължават да са императори – такъв е дори Жан дьо Бриен: “*imperatoris illustris*” (род. падеж в писмо № 7). Но в следното писмо №8, което е до известен смисъл заплашително по отношение на Иван Асен, в смисъл че той трябва да се откаже от връзките си с Йоан Ватаци, папата нарича българския владетел “*nobilem virum Assanem*” (вин. падеж). А в писмо № 9 е казано: “*Magna Bulgaria regnum magnum et potens opulentes habet civitates*”, т.е. България е голяма страна с много градове, а Иван Асен II е само владетелят на България – казано е:

“*Bulgariam Assani*” (вин. падеж). В следващите писма Асен е просто “*nobilis vir*” и България е *Асенова България* – “*Bulgariam Assani*” (вин. падеж). Но когато в папската кореспонденция се съобщава, че унгарците били прекосили много земи, докато се заселят в Панония, техният владетел за ония стари времена е посочен не като *rex*, а само като *princeps*. Формулите за България и нейния владетел се повтарят в писма № №10, 14, 15: “*Dilectus filius nobilis Assanus, dominus Bulgarorum et Blachorum*”. Папата говори и за “*nobilitatem tuam*” (*твое благородство*) (вин. падеж). Но когато отношенията между Търново и Рим се влошават, папата продължава в писмо №16 да говори на унгарския владетел “*illustri regi Ungarie*” (дат. падеж), докато за Асен вече няма никаква титла – той става “*dictus Assanus*” и “*perfidus Assanus*”. Така е и в следващото писмо № 17, където Асен е наричан само по име²⁵. Разбира се, в писмо № 14 се споменава “*in Romanie Imperio*” (*в римското царство*).

Отношенията с папа Инокентий IV са по-сложни, защото вече има случаи, когато във византийската книжнина Ватаци е наричан “βασιλεὺς Ἀνατολῆς (Н. Хониат) и βασιλεὺς τῆς Ἀσίας (А. Апокавк и др.). Този папа не проявява към византийския император повече уважение, отколкото предходника си, а се отнася към него само по име, например в писмо № 9: “*Vatacius, praedictus Vatacius*”. Тук трябва да отбележа, че Инокентий IV продължава да поздравява унгарския крал Бела IV по следния начин в същото писмо № 9: “*Carissimo in Christo filio regi Hungarie illustri*”, и жена му “*Carissime in Christo Filie...regine Ungarie illustri*” (дат. падеж). Пак както за предходния папа босненският бан е “*nobilis vir Ninoslavus, banus de Bossene*”. Така е в писмо №12 (където възстановявам именителен падеж) и в № 13. Самият унгарски владетел традиционно говори в писмо № 16 за свой “*regnum*”, като по същия начин са наричани “*reges*” и черниговският владетел Михаил-Ростислав, и галичкият Даниил, и полският Болеслав. Ако се върнем към писма № 1 и №4 на папата, там и татарският хан Бату е наречен “крал” – текстът е: “*regi et populo Tartarorum*” (дат. падеж). Същевременно рутенските владетели и полският крал са “*duces*” в посоченото по-горе писмо №16. Толкова по-интересно изглежда това, че що се отнася до българския малолетен цар Коломан I, папата адресира писмо № 4 “*illustri Colomanno in Bulgaria imperanti*” (дат.падеж) (т.е. *който управлява като император*).

Ето и няколко заключителни думи. Стълбицата на владетелската титулатура е уточнена на теория още от времето на Карл Велики, както посочих в началото. Върху характера на империите на Карл Велики и на

Отон III се спира и Красимира Гагова²⁶. Тя подчертава и ролята на папската власт, и по-специално на Инокентий III, който неизменно се стреми да постави папската власт над светската. А за отношенията между “Западните” и “Източните” (т.е. византийските) императори искам да припомня и някои предходни изследвания като изследванията на Стилиан Брезеану, който дава и полезна библиография.²⁷

Тринадесети век е характерен с настъпилите колебания в политическите отношения между Изтока и Запада, които оттам се пренасят и върху България. И това е естествено, защото всички събития, които се редуват след 1204 г., т.е. след падането на Цариград и борбата за възстановяване на някогашна Византия, засягат непосредствено и България.

Има, разбира се, и някои странични обяснения в употребата на владетелските титли. Да припомним още веднъж споменатия вече факт, че писмата, които се изпращат от Търново, са превеждани най-напред от български на гръцки, а след това – на латински. В първия случай преводачът е бил бриндизийският презвитер Доминик, който знаел латински и гръцки²⁸. Според Иван Дуйчев може да се е получило и колебание в означението на **ЦАРЬ** – *βασιλεύς* – *imperator*, а понякога дори *rex*, без да се прави някакво степенуване в тази титулатура. Вече се каза, че може би оттам идва например фактът, че Калоян сам се нарича в писмо № 29 “*rex*”, но държавата си нарича “*imperium*”. Посочих още един нюанс: когато папството е в отбегнати отношения със съответния български владетел, той вече не е наричан *imperator*, а *rex*. Най-сетне, когато става дума за по-далечни владетели, с по-неизяснен за папската канцелария статут, те стават общо *principes*.

Бих добавила още няколко разсъждения по въпроса за това, което някои автори наричат *Zweikaizerproblem*. Имам предвид не само споменатия С. Брезеану, но и немския византолог Гюнтер Принцинг, който в една наскоро излязла статия²⁹ разглежда концепцията за *alter orbis*. За периода, който ни интересува, Унгария, според него, е един вид “огромен мост” между Изтока и Югоизтока, от една страна, и Запада, от друга. Така е от времето на Комнините, по-точно на Алексий II и на регентката Мария Ксени. Започнах с Инокентий III, който между другото пише на Алексий III: “... *ut Grecorum ecclesia redeat ad sedis apostolici unitatem et ad matrem filia revertatur*”, т.е. “...църквата на гърците да се върне към единството на апостолическия престол и дъщерята да се обърне към майката.” И наистина, Алексий III, подкрепян от патриарх Йоан X Каматир, обещава да

признае папата за глава на *orientalis ecclesia*, но тези планове, искрени или не, са пресечени от събитията през 1204 г.

Всичко това обаче показва, че след споменатите събития и настъпилите колебания в средите на папската курия има случаи на колебание между употребата на *imperator* и *rex*, а и което е най-важно, това колебание става по-очевидно поради настъпила известна девалвация на императорската титла. Преди повече от 20 години излезе една книга от няколко автори, озаглавена “Le concept d’empire”³⁰. Там се твърди, че българската държава не е имала право да се нарича *империя* през VIII в., а сама взела това название. Аз реагирах, като поставих няколко въпроса: на първо място, защо е избран осми век и какво е отличавало в Средновековието – все според концепцията на авторите – “истинските” империи от тези, които сами са си дали това название³¹. В друг труд³², излязъл преди няколко години един вид като продължение на горепосочения (този труд е изработен, както изглежда, от същия колектив), се вижда, че тези проучвания продължават да се разглеждат успешно и в по-широк план – от социология към по-широко историческо изследване. Печатните издания са били предшествани и от конференции, все насочени към проблематиката “политически системи”³³. Има се предвид римският *imperium*, който първоначално се приема като господство над всички институции, но скоро се идентифицира с *res publica* до времето на Октавиан Август. Пренесен след това във Византия като *политически режим*, *imperium* е приеман като идеалната βασιλεία, която стои над всички институции и е транспонирана върху манталитетите на поданиците. Дадена е подробна представа за традиционната *организация на пространството*. Бих добавила обаче, че когато във Византия *пространството* на империята е разкъсано, макар и временно, и *организацията*³⁴ е нарушена, папската власт има отношение към понятието “империя” само в западните ѝ изяви. В изострящите се отношения с Византия приблизително се поставя и отношението към българската власт, с моменти на сближаване и отдалечаване от страна на Престола на св. Петър. И както проследих събитията, отношението не е само към българската владетелска власт, предавана в определена терминология по един начин от българските владетели (а понякога и от самите византийски автори), и по друг от представителите на Римската църква. Сериозните промени от политически характер, сред които включвам и появяващата се повсеместно девалвация, не се отнасят само към българските владетели, а – както може да се констатира от някои от папските писма – имат отношение и към владетелите в Западна и в Средна Европа, като немалка роля за това отново имат Балканите.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ **Arbagi, M.** Byzantium in Latin Eyes, 800 – 1204. Michigan, 1970, pp. 17–18.
- ² **Mihaljić, R.** Lazar Hrebeljanovič. Istorija, kult, predanje. Beograd, 1984, p. 70.
- ³ По тези въпроси вж. една от последните публикации на: **Лазаров, И.** Политическа идеология на Второто българско царство. XII – XIII в. (Генезис). В. Търново, 2003.
- ⁴ Histoire du christianisme des origines a nos jours. Sous la direction de Jean-Marie Mayeur, Charles et Luce Petri, André Vauchez et Marc Venard. Paris, 1993. T.V. Apogée de la Papauté et expansion de la Chrétienté (1054 – 1274) sous la responsabilité de André Vauchez; etc.
- ⁵ Vol. V, 1984; 231–232 ; VI, 1990, 243–250.
- ⁶ Писмата на този папа давам по ЛИБИ, III, 1965, където преводът и коментарът са оформени от М. Войнов според предходното издание на Дуйчев, посочено в следващата бележка.
- ⁷ **Дуйчев, И.** Преписката на папа Инокентий III с българите. – ГСУ-ИФФ, XXXVII, 1942, с. 7 сл.
- ⁸ **Бакалов, Г.** Средновековният български владетел. (Титулатура и инсигнии). 1985 (второ издание 1991), с. 152 сл.
- ⁹ За библейските титли вж. пак там, с.156.
- ¹⁰ Не ми беше достъпен трудът на **Hinter, D.** Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren im Spiegel der Register Papst Innozenz III. Leipzig, St. Breno Verlag , 1976. За този и следващия период от унгарската история вж. общо: Mil ans d'histoire hongroise/ Histoire de la Hongrie de la Conquête jusqu' à nos jours; édité par István György Tóth. Corvina / Osiris, 2003, p. 69 sq .
- ¹¹ Писмо № 8 и 28.
- ¹² Писмо № 28. За политическите отношения в тази част на Полуострова вж. напр. Историја српског народа, I. Београд, 1981, 261–272; 297–306.
- ¹³ Вж. текст и превод от С. Лишев в: ЛИБИ, IV, 1965, 170–179.
- ¹⁴ **Halušćinskyi, Th.** Acta Innocentii III. Citta del Vaticano 1944, № 137. Тази книга е написана на латински език, но авторът познава изданието на Дуйчев, излязло две години по-рано.
- ¹⁵ К. Гагова прави интересен анализ на взаимоотношенията между папата и Калоян, като показва убедително според мене, че в последна сметка Калоян не е получил императорска титла от папата. – Вж. **Гагова, К.** За императорската титла на Калоян (под печат). Там е поставен и въпросът за миропомазването.
- ¹⁶ **Marinović, A.** Dubrovačko pomorsko pravo, kn. 1, 1998, p. 100.
- ¹⁷ **Geoffroy de Villehardoin,** Histoire de la conquête de Constantinople, suivi de Ceux qui se croisèrent et comment le marquis de Monferrat devint leur seigneur

par Robert de Cléry. Texte établi et traduit par Jean Longnon. Paeis, 1981, pp. 130, 134, 264, etc.

¹⁸ Вж. напр. **Божилов, И.** Асеновци (1186 – 1460). С., 1986, с. 45.

¹⁹ **Бакалов, Г.** Цит. съч., с. 156 сл.

²⁰ **Дуйчев, И.** Цит. съч., с. 102.

²¹ **Бакалов, Г.** Цит. съч., с. 157.

²² Вж. текст, превод и коментар от М. Петрова в: ЛИБИ, IV. Цит. съч., 24–32.

²³ Вж. текст, превод и коментар от М. Войнов в: ЛИБИ, IV. Цит. съч., 40–79.

²⁴ **Gouparidids, P.** Formes de légitimation de l'Etat de Nicée en tant qu'Empire – Da Roma alla terza Roma: Istituzioni e Imagini. V. Roma, 1965, 157–168. От френския превод на това писмо, което е поместено от този автор, вземам текста, тъй като оригиналът на писмото не ми беше достъпен.

²⁵ У **Бакалов, Г.** Цит. съч., с. 164, тази промяна в отношението към българския владетел правилно е отбелязана и в други западни извори. За писмата на Григорий IX (превод и коментар М. Войнов) и Инокентий IV (превод Г. Батаклиев, коментар М. Петрова) използвам ЛИБИ, IV, 1981, 40–79; 82–104. В същия том, 80–81 е дадено и писмо от Бела I до папа Инокентий IV (превод и коментар В. Гюзелев), където унгарският крал нарича българското царство “*Imperium*”.

²⁶ **Гагова, К.** Цит. съч.

²⁷ **Brezeanu, S.** Das ZWEIKAISERPROBLEM in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (1204–1261). – Revue Roumaine d' Histoire, t. XVII, 1978, № 2, 250–269; Idem. La fonction de l'idée d'*IMPERIUM UNICUM* chez les Byzantins de la première moitié du XIIIe siècle. – Revue des Etudes Sud-Est Européennes, t. XVI, 1978, № 1, p. 64.

²⁸ **Дуйчев, И.** Преписката... Цит. съч., 9–10; 82; ЛИБИ, III. Цит. съч., с. 309.

²⁹ **Prining, G.** Das Papstum und der orthodoxgeprägte Südost Europa (1180 – 1216). – In: Das Papstum in der Welt des 12. Jahrhundert. Stuttgart, 2002, 138–184.

³⁰ Sous la direction de Maurice Duverger. Paris, 1980 (вж. 2, главно предговора).

³¹ **Tăpkova-Zaimova, V.** Restauration de la Bulgarie par les Assénides. Problèmes du pouvoir. – Etudes Balkaniques, 1985, №3, 27–36.

³² Les empires occidentaux de Rome à Berlin sous la direction de Jean Tulard (Histoire générale des systèmes politiques dirigée par Maurice Duverger et Jean-François Sirinelli). Paris, 1997.

³³ Ibidem, p. 3 (Présentation).

³⁴ Ibidem, p. 11 (там са обяснени тези понятия в концепцията на авторите).

LES TITRES DES SOUVERAINS D'APRES LA CORRESPONDANCE DES PAPES DU XIIIe SIECLE

RESUME

Comme il est notoire, la correspondance des papes Innocent III, Honorius II, Grégoire IX et Innocent IV, c'est-à-dire ceux qui ont occupé le siège pontifical entre 1198 et 1254, représente une source utile pour les relations entre de nombreux souverains et la papauté. L'auteur porte son attention non seulement sur les titres des souverains bulgares, mais aussi sur ceux de quelques autres souverains européens, cherchant à mettre au point la manière d'après laquelle la chancellerie pontificale accordait ou acceptait les titres correspondants. Est suivie aussi une certaine dévaluation qu'on observe dans l'attribution des titres impériaux et le rôle des Balkans dans cette suite de relations politiques plus que compliquées.